

tü'l-Miftâh. *el-Miftâh li't-tefsîr*'in manzum özetidir (*Arabic Literature of Africa*, II, 108).

B) Hadis. 1. *Dürerü'l-hikem li'r-Resûl ve ehli'l-kerem*. Hz. Peygamber'in ve diğer bazı İslâm büyüklerinin ahlâkî faziletler konusundaki sözlerini ihtiva eden eser Muhammed Tukur tarafından yayımlanmıştır (Sokoto, ts.). **2.** *Sirâcü'l-Câmî li'l-Buhârî*. İbn Hacer el-Askalânî'nin *Fethu'l-bârî* adlı eserinin giriş bölümü esas alınarak Buhârî'nin *el-Câmi'u's-şâhih*'i için yazılmış 267 beyitlik bir mukaddimedir (*Arabic Literature of Africa*, II, 107). **3.** *Mişbâhu'r-râvî*. 1797 yılında kaleme alınmış hadis rivayetiyle ilgili manzum bir eserdir (a.g.e., II, 100). **4.** *Neylû'l-me'mûl min cevâmî'î kelimi'r-Resûl*. Zühd ve ahlâka dair meşhur hadisleri ihtiva etmektedir (a.g.e., II, 100).

C) Fıkıh ve Usulü. 1. *el-Elfiyyetü'l-uşûl ve binâ'ü'l-fürû'aleyhâ*. 1800 yılında telif edilen manzum bir eserdir (Kahire 1961; nşr. Muhammed dan Age, Sokoto 1981). **2.** *Hulâsatü'l-uşûl*. Süyûtî'nin *el-Kevkebû's-sâtî*' adlı eseri örnek alınarak 1812 yılında yazılmıştır (a.g.e., II, 96). **3.** *Żiyâ'ü'l-enâm fi hükmi'l-helâl ve'l-harâm*. Muhtevası genel olarak Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn*'inden alınmıştır (a.g.e., a.y.). **4.** *Kifâyetü'l-âvâm fi'l-büyû'*. Manzum bir risâledir (a.g.e., a.y.). **5.** *Ta'limü'r-râzî fi aşbâbi'l-ihtîşâs bi-mevâtî'l-arâzî*. Toprak mülkiyeti usulünü ve topraktan faydalanma yollarını ele almaktadır. M. S. Zahradeen doktora çalışmasında (1976, *Abdallahi b. Fodio and his contribution to the Jihâd*, McGill University) eseri tahkik ve tercüme etmiştir (s. 299-325). **6.** *Sebîlû's-selâme fi'l-imâme*. Süyûtî'nin *Târîhu'l-hulefâ'* adlı eseri esas alınarak 1817 yılında yazılan bu risâle halifelîge ve halifenin seçim şekline dairdir (*Arabic Literature of Africa*, II, 106). **7.** *Żiyâ'ü'l-imâm fi şalâhi (işlâhi)'l-enâm*. Hilâfet konusunda idarî ve anayasal teorileri ortaya koymaktadır (a.g.e., a.y.). **8.** *Żiyâ'ü'l-hükkâm fi mâ lehüm ve âleyhim mine'l-aḥkâm*. Kano'da yazılan ve hükümet etme usulünü ele alan bir risâle olup çeşitli baskıları yapılmış ([nşr. Ebû Bekir Muhammed el-Fûlânî], Kahire, ts.; Beyrut, ts.; Zaria 1956), Haliru Binji tarafından Hevsâ diline çevrilmiş (Zaria 1966), ayrıca Shehu Yamusa tarafından yapılan yüksek lisans çalışması içinde (1975, *The Political Ideas of the Jihâd Leaders*, Zaria Ahmedü Bello Üniversitesi) neşre hazırlanmıştır. **9.** *Żiyâ'ü'l-hulefâ' ve men dühüm*. Ebû Bekir İbn Ebû Rendeke et-Turtuşî'nin hilâfet

tarihiyle ilgili *Sirâcü'l-mülûk* adlı eseri esas alınarak yazılmıştır (*Arabic Literature of Africa*, II, 91). **10.** *Żiyâ'ü's-sultân ve ğayrihi mine'l-iḥvân fi ehemmi mâ yuḥabû 'ilmühû fi umûri'z-zamân*. 1812'de kaleme alınan eser müslümanların savaşıacakları gayri müslimlerin niteliklerini ele almaktadır. Isyaku Aliyu tarafından yapılan İngilizce tercümesiyle birlikte yayımlanmıştır (Sokoto 1989). **11.** *Żiyâ'ü's-siyâsât ve fetâva'n-nevâzil min mâ hüve min fûrû'd-dîn mine'l-mesâ'il*. İslâm idare sistemiyle ilgili olan bu eseri Muhammed Tukur (Sokoto, ts.), Ömer Abdullah (Kano 1988) ve Ahmed Muhammed Kânî (Kahire 1408/1988) neşretmiştir.

D) Ahlâk ve Tasavvuf. 1. *Âdâbü'l-mu'âşerât li-tâlibi'n-necât*. Muhtevası Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn*'inden alınmış tasavvufun ameli yönüyle ilgili bir risâle olup Ömer Sanda Gudu tarafından yayımlanmıştır (Sokoto, ts.). **2.** *Beyânü'l-erkân ve's-surûḥ li't-tarîkati's-Şûfiyye ve telkîni'l-esmâ's-seb' alâ tarîkati's-sâdâtî'l-Halvetiyye* (a.g.e., II, 89). **3.** *et-Tibyân li-hukûki'l-iḥvân*. İslâm toplumunda fertlerin birbirlerine karşı olan yükümlülüklerini ele alan eseri Muhammed Buda (Sokoto, ts.) ve Ömer Sanda Gudu (Sokoto, ts.) neşretmiştir. **4.** *Tehzîbü'l-insân min ḥişdî's-şeyṭân* (a.g.e., II, 108). İbn Fûdî'nin ayrıca Arap dili ve edebiyatı, akaid, mantık, Fûlânî kabilesinin aslı ve tarihi hakkında kaleme aldığı eserleri bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Fûdî, *İdâ'u'n-nüsûḥ men aḥaztû 'anhû mine's-şüyûḥ (Mecelletü'l-veşâ'ik ve'l-maḥtû-tât* içinde, nşr. Ahmed Muhammed el-Bedevisi), sy. 2, Trablus 1987, s. 361-390; a.mlf., *Żiyâ'ü's-siyâsât ve fetâva'n-nevâzil hüve min fûrû'd-dîn mine'l-mesâ'il* (nşr. Ahmed Muhammed Kânî), Kahire 1408/1988, neşredenin girişi, s. 7-69; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 894; J. Spencer Trimmingham, *A History of Islam in West Africa*, Oxford 1962, s. 6, 142, 162, 179, 195, 198, 202-203, 205, 243; Aliyu Abubakar Gwandu, *Abdallahi b. Fodio as a Muslim Jurist* (doktora tezi, 1977), Durham Üniversitesi; a.mlf., "Abdallahi b. Fodio's Military Contribution to the Sokoto Caliphate ...", *Journal of Faculty of Arts and Islamic Studies*, I/1, Degel (Sokoto) 1982, s. 11-16; B. G. Martin, *Muslim Brotherhoods in 19th Century Africa*, Cambridge 1978, s. 13, 15, 17, 19, 21, 23, 28, 29; Âdem Abdullah, *el-İslâm fi'n-Niciryâ ve's-şeyḥ 'Osmân b. Fûdî el-Fûlânî*, Kahire 1978, s. 64; *Arabic Literature of Africa: The Writings of Central Sudanic Africa* (ed. O. John Hunwick - R. S. O'fahey), Leiden 1995, II, 86-113; S. U. Balogun, "The Sokoto Luminaries", *JIMMA*, VI/2 (1990), s. 395-411; Sulaiman Musa, "The Significance of al-Miftah li'l Tafsir to the Muslim Ummah", *HI*, XIV/4 (1991), s. 59-65; W. E. N. Kensdale, "Gwandu", *EI²* (İng.), II, 1144-1146.

SÜLEYMAN MÛSÂ

İBN FUNDUK

(bk. BEYHAKÎ, Ali b. Zeyd).

İBN FÜREK

(ابن فورك)

Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen
b. Fûrek el-İsfahânî en-Nisâbüri
(ö. 406/1015)

Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin
görüşlerini sistemleştiren
Eş'arî âlimi.

330 (941) yılı civarında İsfahan'da doğduğu tahmin edilmektedir. Ailesi hakkında bilgi bulunmamakta, sadece dedesi Fûrek'in bir din âlimi olduğu bilinmektedir (Fûrekî, vr. 37^a). Adı bazı kaynaklarda İbn Fevrek olarak kaydedilmişse de isabetli görünen İbn Fûrek şeklindeki okunuşudur. Tahsiline İsfahan'da başladı. Şâfiî fikhini okuduğu hocasına itikadî konulara dair sorduğu bazı sorulara tatminkâr cevaplar alamayınca (Sübkî, IV, 129) kelâm ilmini öğrenmeye yöneldi. Bunun için önce Bağdat'a, daha sonra Basra'ya gitti. Burada Eş'arî'nin öğrencilerinden Ebü'l-Hasan el-Bâhilî'den kelâm dersleri aldı; Bâkılânî ve Ebû İshak el-İsferâyînî ile de kelâmî konularda müzakerelerde bulundu. Eş'arî'nin diğer öğrencisi İbn Mücâhid et-Tâî'den ders aldı (Bağdâdî, s. 310; İbn Hazm, IV, 6). Basra'dan tekrar Bağdat'a giden İbn Fûrek, tahsiline bir süre burada devam ettikten sonra muhtemelen 360 (970) yılı civarında İsfahan'a döndü. İsfahan'da Sâhib b. Abbâd ile yaptığı münazaralarda Ehl-i sünnet'in görüşlerini başarıyla savundu. Rey şehrinde katıldığı ilmî meclislerde Mu'tezile'yi eleştirdiğinden dolayı bölgenin emirine şikâyet edildi ve işkenceye tâbi tutulduktan sonra Şiraz'a sürgüne gönderildi. Burada sûfilerden İbn Haffî eş-Şirâzî ile tanışıp uzlele çekilmeyi düşündüyse de bundan vazgeçerek talebe yetiştirmeye niyet etti. Devrin hükümdarına başvurularak Nîşâbur'a gelmesi sağlandı (368/978). Nîşâbur'da bir taraftan Abdullah b. Ca'fer'den Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *el-Müsned*'ini okudu, ayrıca İbn Harrâz el-Ahvâzî'den hadis dinledi, Ebû Osman el-Mağribî ile Ebû Sehl es-Su'lûkî'nin sohbetlerine katıldı. Diğer taraftan yörenin tanınmış sûfilerinden Ebü'l-Hasan el-Büşencî'nin hankahı yanında kendisi için yaptırılan medresede uzun yıllar İslâmî ilimleri okutup yüzlerce talebe yetiştirdi. Damadı Ebû Mansûr el-Eyyûbî, ünlü sûfi Abdül-

kerîm el-Kuşeyrî, Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî onun yetiştirdiği âlimlerdendir. Halim Sabit Şibay, Bâkullânî'yi de İbn Fûrek'in öğrencileri arasında gösterirse de (İA, II, 253) bu uzak bir ihtimaldir; zira Bâkullânî'nin İbn Fûrek'in ders arkadaşı olduğu bilinmektedir. İbn Fûrek, muhtemelen 404 (1013) yılında Gazneli Mahmud'un daveti üzerine Gazne'ye gitti. Onun sarayında bölgede yaygın olan Kerrâmîye'nin ileri gelenleriyle yaptığı münazaralarda üstün başarı gösterdi. Ancak yetilgiyi hazmedemeyen Kerrâmîler tarafından sultana şikâyet edildi ve onun ruhu araz olarak kabul ettiği, ölümüyle birlikte Hz. Peygamber'in ruhunun da yok olması dolayısıyla nübüvvetinin sona erdiğine inandığı ileri sürüldü. Sultanın huzuruna getirilen İbn Fûrek bunun bir iftira olduğunu söyleyince serbest bırakılarak ödüllendirildi ve ülkesine dönmesi sağlandı. Bir rivayete göre İbn Fûrek, Nişâbur'a dönerken Kerrâmîler tarafından zehirletilmesi üzerine yolda öldü. Naaşı Nişâbur'a nakledildi ve Hîre'de defnedildi. Diğer bir rivayete göre ise yolda hastalandı ve Nişâbur'da vefat etti. İbn Hazm, İbn Fûrek'in Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ölümünün ardından sona erdiğine inandığı için Gazneli Mahmud tarafından öldürüldüğünü naklederse de (*el-Faṣl*, V, 84) bu uzak bir ihtimaldir; zira Ehl-i sünnet'e mensup olan Gazneli Mahmud'un İbn Fûrek gibi Sünnî bir âlimi öldürmesi mâkul görünmemektedir.

İbn Fûrek kelâm, fıkıh, usûl-i fıkıh, tasavvuf, tefsir, tabakat ve nahiv ilimlerinde eser vermiş çok yönlü bir âlimdir. Ancak daha çok tefsir, tasavvuf ve özellikle kelâma dair görüşleriyle dikkat çekmiştir. Usûl-i fıkıh konusunda hacimli eserler yazdığı nakledilmişse de bunlar günümüze ulaşmamıştır. Bu sebeple İbn Fûrek'in usulcülüğü hakkında fazla bir şey söylemek mümkün değildir. Bununla birlikte İbn Hallikân onun usûl-i fıkıhta kendisine has bir metodunun bulunduğunu ve talebesi Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin bunu Ebû İshak el-İsferâyîni'nin metoduyla birleştirdiğini kaydeder (*Vefeyât*, III, 206). Müfessirliğine dair sadece bir cildi zamanımıza ulaşan *Tefsîrû'l-Kur'ân* adlı eserinden fikir edinmek mümkündür. Tefsirde dirayet metodunu kullanmakla birlikte rivayetlere de önem vermiştir. Diğer müfessirlerden farklı olarak önce âyetlerden çıkarılabilecek soruları sıralamış, daha sonra bunların cevaplarını zikretmiştir. İbn Fûrek bu eserini hazırlarken Eş'arî'nin tefsirinden de faydalanmıştır.

İbn Fûrek itikadî konularda Hz. Peygamber'e atfedilen bazı rivayetleri reddeden Cehmiyye ve Mu'tezile karşısında hadisi müdafaa etmiştir. Ona göre isnad açısından sahih olan hadisleri kabul etmek gereklidir. Resûlullah'a nisbet edilen bir rivayet Kur'an'a aykırı bilgiler ihtiva ediyorsa Kur'an'ın hükmünü benimseyip hadisi te'vil etmek icap eder (*Şerhu'l-Âlim ve'l-müte'allim*, vr. 9^a). İbn Fûrek'in hadisle ilgilenmesi daha çok itikadî meseleleri çözmeye yöneliktir.

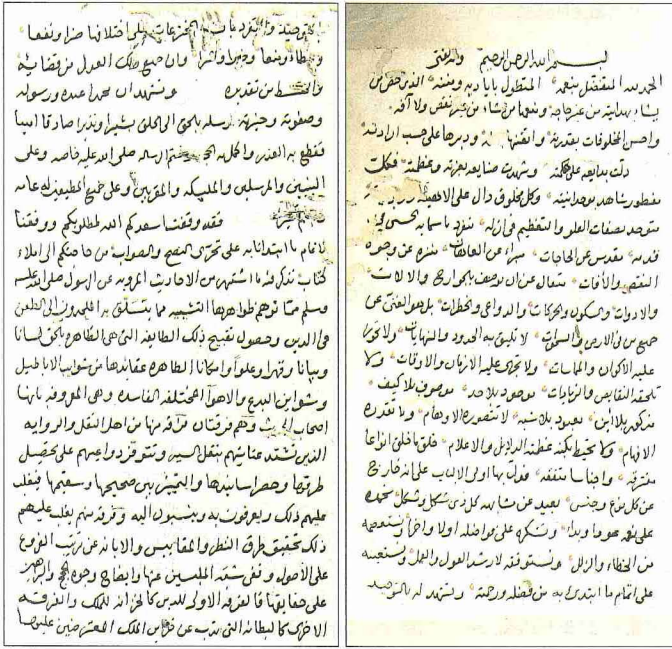
Kaynaklar, İbn Fûrek'in zühud ve takvâ derecesine ulaşmış bir sûfî olduğunda birleşir. Onun tasavvufa yönelmesinde Bündâr b. Hüseyin, İbn Haffif eş-Şîrâzî, Ebû Osman el-Mağribî gibi sûfilerle yaptığı sohbetler etkili olmuştur. Öğrencilerinden Abdülkerîm el-Kuşeyrî, İbn Fûrek'i sûfiler arasında zikrederek tasavvufî bazı görüşlerini nakletmiştir (*er-Risâle*, I, 33, 34, 179; II, 440, 442, 448). Bu rivayetlerin yanı sıra kabri bir ziyaretgâh haline getirilen, onunla tevessülde bulunulan bir âlim olması ve tasavvufa dair *el-İbâne* adlı bir eser telif etmesi İbn Fûrek'in sûfiler arasında yer aldığını gösteren işaretlerdir. Ona göre sûfî ve zâhid olmak için ihtiyaç fazlası dünya malını terketmek gerekir. Zâhidlikte örnek Hz. Peygamber'dir; o sanıldığı gibi dünyayı bütünüyle terketmemiş, evlilik hayatını sürdürmüş, bir taraftan ibadetle meşgul olurken, diğer taraftan dünya işlerini yürütmüştür.

İbn Fûrek'in ilmî şahsiyetindeki ağırlığını onun kelâmcılığı teşkil eder. Kelâma dair eserlerinin çoğu zamanımıza ulaşmadığından bu alandaki görüşlerini bütünüyle belirlemek mümkün değilse de *Şerhu'l-Âlim ve'l-müte'allim*, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, *Müşkilü'l-hadîs* ve *Risâle fi't-tevhîd* adlı eserlerinin yanı sıra bazı kaynaklardan hareketle İbn Fûrek'in kelâmî konulardaki görüşleri şöylece özetlenebilir: Akıl hakkı bâtıldan ayıran önemli bir kriterdir, Kur'an'ın akli deliller getirmesi bunu kanıtlamaktadır (*Tefsîrû'l-Kur'ân*, III, vr. 166^a, 197^a; *Şerhu'l-Âlim ve'l-müte'allim*, vr. 10^a). Akıl insan için vazgeçilmez bir bilgi kaynağı olmakla birlikte dinî konularda nasların bildirdiği hükümler esastır, zira akıl nasların bildirdiğinden farklı hükümler verebilmektedir. Halbuki doğruluğu kesin delillerle sabit olan Hz. Peygamber'in haberi daha isabetlidir. Mesele akıl, Allah'ın âsi bir mümini ebedî bir azapla cezalandırmasını hikmete aykırı görmeyebilir; Kur'an ve Sünnet ise âsi müminlerin ebedî azaba uğratılmayaca-

ğını bildirmektedir (*Şerhu'l-Âlim ve'l-müte'allim*, vr. 59^a). Şu halde akıl dinî konularda sınırsız bir bilgi kaynağı değildir. Hz. Peygamber'in verdiği haberin kesin bilgi kaynağı olabilmesi için sübûtu açısından kati ve mânasının açık olması gerekir. Eğer haber müteşâbih ise te'vil edilmelidir (*Te'vilü müşkilü'l-âşâr*, vr. 6^b). Bir sûfî olmasına rağmen İbn Fûrek ilhamı bilgi kaynağı olarak kabul etmemiştir; çünkü ilham sahipleri aynı konuda farklı bilgiler aldıklarını ileri sürmektedirler. Bu sebeple ilham yoluyla elde edilen çelişkili bilgilerden hangisinin daha doğru olduğunu belirlemek için akıl yürütmeye ihtiyaç vardır (*Şerhu'l-Âlim ve'l-müte'allim*, vr. 10^b, 61^a). İbn Fûrek, icmân da itikadî konuların çözümünde başvurulacak bir bilgi kaynağı olduğu kanaatindedir. İbn Fûrek'e göre Allah'ın varlığına ulaşmanın en doğru yolu kâinatı inceleyerek onda meydana gelen olaylar üzerinde düşündürmektir. Ayrıca "cevâhir ve a'râzın hudûsu" esasına dayanan delil de ulûhiyyeti kanıtlar. Bu delilin esaslarına Kur'an'da işaret edilmiştir (*a.e.*, vr. 12^b, 15^{a-b}, 61^{a-b}; *Tefsîrû'l-Kur'ân*, III, vr. 58^b).

İlâhî sıfatlar Kur'an ve Sünnet'e dayanarak tesbit edilmeli ve tenzih ilkesine uygun olarak anlaşılmalıdır. Bu sebeple haberî sıfatların lafızlarını reddetmeden Allah'ın zâtına uygun mânalar taşıdıklarına inanmak ve bunları Arap dili kurallarına göre te'vil etmek gerekir. Haberî sıfatların Kur'an'da veya sünnette vârit olması durumu değiştirmez. İbn Fûrek'e göre Selef âlimlerinin müteşâbih nasların te'vil edilmesini yasaklaması, buna güçleri yetmeyenler veya yanlış te'villere gidenler için söz konusudur. Esasen insan, müteşâbihâtın te'vil edilmemesi gerektiğini söylese de zihnin bunların mânasını araştırmaya girişmemesi oldukça zordur. Nihayet insan zihni ya teşbihe götüren bir anlama ulaşacak veya mecazi mânadan hareketle tenzihe varacaktır. Allah hakkında teşbih inancını benimsemek mümkün olmadığına göre fiilen te'vilden kaçamayan zihnin ortaya koyacağı yorumlar kişiyi Selef'in de benimsediği tenzih akidesine götürecektir (*Müşkilü'l-hadîs*, s. 65-66; *Şerhu'l-Âlim ve'l-müte'allim*, vr. 17^b). Şu halde "Allah'ın gökte olması" kudret ve saltanatının göklerde hüküm sürmesi, "Allah'ın üstte olması" da yaratıklarını idaresi altına alması ve hem zâtı hem sıfatları itibarıyla onlardan üstün olması şeklinde anlaşılmalıdır.

Eş'ariyye'nin genel telakkisinin aksine İbn Fûrek'e göre peygamberin erkek ol-

İbn Fûrek'in
Müşkilü'l-
Ĥadîş adlı
eserinin
ilk iki sayfası
(Süleymaniye Ktp.,
Damad
İbrâhîm Paşa,
nr. 404)

ması şarttır, çünkü Kur'an'da sadece erkeklerin peygamber olarak gönderildiği bildirilmiştir. Peygamberler küfre düşmek ve günah işlemekten korunmuş olmakla birlikte onların önemsiz bazı hatalar yapması mümkündür. Nübüvvetten önce küfre düşmeleri aklın câizse de bu hiçbir zaman vuku bulmamıştır (Şerhu'l-Ālim ve'l-müte'allim, vr. 9^a, 29^{a-b}, 30^b). Risâlet nübüvvetten daha umumi bir kavramdır; her resul nebîdir, fakat her nebî resul değildir (a.e., vr. 9^a). İbn Fûrek, Hz. Muhammed'in son peygamber olduğunu eserlerinde açıkça belirttiği halde İbn Hazm, onun ruhu araz olarak kabul ettiğini ileri sürerek Resûl-i Ekrem'in ölümüyle birlikte nübüvvetinin sona erdiğine inandığını kaydeder (*el-Faṣl*, V, 85). İbn Fûrek'e atfedilen bu görüş kendi beyanlarına, ayrıca eserlerinde yer alan açıklamalara aykırı düştüğü gibi Sübkî ile diğer Eş'arî âlimleri tarafından da reddedilmiştir (Ṭabaḳāt, IV, 131-132). İbn Fûrek'in kabir azabı ve kabir nimetini kabul etmesi de (*Tefsîrû'l-Kur'ân*, III, vr. 7^a, 131^b) kendisine atfedilen görüşle bağdaşmamaktadır. İbn Fûrek'e göre günahlar büyük ve küçük diye tasnif edilemez. Her ne kadar bazı günahlar diğerlerine nisbetle küçük ise de bu izâfî bir durum olup aslında bütün günahlar büyüktür. Çünkü netice itibariyle bütün günahlar ilâhî buyruklara aykırı davranmak ve Allah'a âsi olmaktan ibarettir (Şerhu'l-Ālim ve'l-müte'allim, vr. 20^b-21^a, 34^a, 35^a; *Tefsîrû'l-Kur'ân*, III, vr. 117^b).

İbn Fûrek, Bâkîllânî ile birlikte Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin görüşlerini nakledip işleyen ve Eş'ariyye'nin köklü bir kelâm ekolü haline gelmesini sağlayan önemli bir simadır. Ders arkadaşı olan Bâkîllânî, Eş'ariyye'ye önemli hizmetlerde bulunmasına rağmen haberî sıfatlar konusunda Selefi çizgide yer aldığı halde İbn Fûrek söz konusu sıfatların te'vil edilmesi gerektiğini savunarak bu hususta yazdığı eserle Eş'ariyye içinde bir çığır açmıştır. İbn Fûrek sadece Eş'arî'nin görüşlerini nakletmekle kalmamış, mezhep içinde ondan ayrılarak farklı görüşler de benimsemiştir. Müstakil bir bekâ sıfatı ispat etmesi, peygamber olmayan kimselerin mücizeye benzer hârikalar gösteremeyeceğini savunması, sadece erkeklerin peygamber olabileceğini söylemesi, günahları büyük-küçük diye ayırmadan hepsini aynı statüde kabul etmesi, bir sûfî olmasına rağmen ilhamı bilgi kaynağı olarak görmemesi, onun mütefekkir ve müctehid bir âlim olduğunu kanıtlayıcı mahiyettedir. İbn Fûrek kendisinden sonra gelen âlimler üzerinde etkili olmuştur. Meselâ bekâ sıfatı konusunda Abdülkâhîr el-Bağdâdî onun görüşünü benimsemiş (*Üşûlû'd-dîn*, s. 114-115), İbn Asâkir de *Tebyî-nü kezîbî'l-müfterî*'sini yazarken İbn Fûrek'in *Ṭabaḳâtü'l-mütekellimîn* adlı eserinden faydalanmıştır.

Eserleri. Kaynakların belirttiğine göre 120 civarında eser telif eden İbn Fûrek'in zamanımıza ulaştığı bilinen eserleri şunlardır: 1. *Risâle fi't-tevhîd* (Ârif Hikmet

Ktp., nr. 47). 2. *Şerhu'l-Ālim ve'l-müte'allim*. Ebû Hanîfe'nin eseri üzerine yapılmış bir şerh olup *el-Ālim ve'l-müte'allim*'in Ebû Hanîfe'ye aidiyeti konusunda şarkiyatçılar tarafından ileri sürülen iddiaları geçersiz kılacak bazı bilgiler içermesi bakımından önemlidir. Bu şerhin İbn Fûrek'e ait olduğu konusunda kaynaklarda herhangi bir kayıt yoksa da Fuat Sezgin, Millet Kütüphanesi'nde bulunan (Murad Molla, nr. 1827) yazma nüshadaki bilgilere dayanarak eseri İbn Fûrek'e nisbet etmiştir. Kitabın muhtevası da bu tesbiti doğrulayıcı mahiyettedir. Zira İbn Fûrek'e ait olduğu hususunda ihtilâf bulunmayan *Müşkilü'l-Ĥadîş ve beyânüh* adlı eserde yer alan itikadî görüşlerle eserdeki fikirler birbirine benzermektedir. Ayrıca eserde Kerrâmiyye'nin imana dair görüşlerinin eleştirilmesi de onun, bu mezhep mensuplarıyla münazaralar yaptığı bilinen İbn Fûrek'e aidiyetini gösteren ayrı bir delil olarak kabul edilebilir (ayrıca bk. *DİA*, II, 462-463). Eser Yusuf Şevki Yavuz tarafından tahkik edilerek neşre hazırlanmıştır. 3. *Mücerredü maḳâlât-i's-Şeyḥ Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*. Eş'arî'nin yaklaşık otuz eserinden derlenen görüşlerini nakleden bu eseri Daniel Gimaret yayımlamıştır (Beyrut 1986). 4. *Müşkilü'l-Ĥadîş* ve beyânüh*. Çeşitli nüshalarında *Te'vîlû'l-aḥbârî'l-müşkile* (TSMK, III, Ahmed, nr. 1755), *Ḥal-lû'l-müşkilât mine'l-eḥâdîş ve'l-â-yât* (Âtîf Efendi Ktp., nr. 433), *Müşkilü'l-eḥâdîş* (Edirne Selimiye Ktp., nr. 1014), *Müşkilü'l-âşâr* (Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhîm Paşa, nr. 404), *Te'vîlû müşkili'l-âşâr* (Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 227), *Ḥal-lû müteşâbihâtî'l-Ĥadîş* (Râgıb Paşa Ktp., nr. 183) gibi adlarla kaydedilen eser haberî sıfatların te'villerini ihtiva eder. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî (Halep 1402/1982) ve Mûsâ Muhammed Ali (Beyrut 1983) tarafından neşredilen eser ayrıca Raimond Köbert'in Almanca'ya yaptığı kısmî tercümesiyle birlikte yayımlanmıştır (Roma 1941). 5. *Tefsîrû'l-Kur'ân*. Me'âni'l-Kur'ân adıyla da bilinir (İbn Hallikân, IV, 272; Aynî, s. 428). Kitabın, Mü'minûn sûresinden Nâs sûresine kadar olan sûrelerin tefsirini ihtiva eden bir nüshası Millet Kütüphanesi'nde mevcuttur (Feyzullah Efendi, nr. 50). 6. *el-Hudûd fi'l-uşûl*. Yaklaşık 130 kelâm ve fıkıh terimini açıklayan risâle *Muḳaddime fi nuket min uşûlî'l-fıkh* adıyla (Beyrut 1342), ayrıca M. A. S. Abdülhalim tarafından yukarıdaki isimle (BSOAS, LIV/1 [1991], s. 5-

41) yayımlanmıştır. *Fihrisü mahtûâtî Mektebeti Köprülü'de* kayıtlı bulunan (I, 416) *el-Hudûd mine'l-uşûli'l-kelâmîyye ve'l-fıkhîyye* adlı risâle İbn Fûrek'e nisbet edilmişse de bu doğru değildir, çünkü müellifi bilinmeyen risâle İbn Fûrek'in ilim hakkında yaptığı tarifi eleştirisiyle ilgilidir. 7. *el-İbâne 'an tûruku'l-kâşîdîn ve'l-keşf 'an menâhici's-sâlikîn ve't-teveffür ilâ 'ibâdeti rabbi'l-âlemîn*. Tövbe, zühd, vera', şükür, tevhid, muhabbet gibi tasavvufî terimlerin ilk sūfilere göre tarifi ihtiva eden eserin bilinen tek yazma nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndedir (Hazine, nr. 308). 8. *el-İntikâ' min eḥâdişi Ebî Müslim Muhammed b. Ahmed el-Bağdâdî* (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, nr. 41/7). 9. *Esmâ'ü'r-ricâl*. Brockelmann'ın *Kitâbü'l-Esmâ' ve'r-ricâl* adıyla kaydettiği eserin (Berlin Königlich Bibliothek, nr. 9918) Fuat Sezgin'e göre İbn Fûrek'e aidiyeti şüphelidir.

İbn Fûrek'in kaynaklarda adı geçen diğer eserleri şunlardır: *el-Esmâ' ve's-şifât* (Ammâr Tâlibî, s. 65); *Ṭabaḳâtü'l-mütekellimîn* (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1106); *el-Medḥalü'l-evsaṭ ilâ 'ilmi'l-kelâm* (Zebîdî, II, 141); *Kitâbü'l-Muvâfât* (*Şerhu'l-Âlim ve'l-müte'allim*, vr. 42^b); *İhtilâfû's-şeyḥayn el-Ḳalânîsî ve'l-Eş'arî* (Zebîdî, II, 5); *Şerhu Evâ'ilî'l-edille* (İbn Teymiyye, II, 262); *Maḳâlâtü İbn Küllâb ve'l-Eş'arî* (a.g.e., V, 379); *Uşûlü'l-fıkh* (*Şerhu'l-Âlim ve'l-müte'allim*, vr. 20^a, 48^b); *Deḳâ'ıku'l-esrâr* (*Hediiyetü'l-ârifîn*, II, 60).

Müellife izâfe edilen eserler de şunlardır: 1. *en-Nizâmî fi uşûli'd-dîn*. Kâtib Çelebi'den itibaren (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1960) İbn Fûrek'e nisbet edilen eser, İbn Fûrek adıyla da anılan torunu Ebû Bekir el-Fûrekî'ye aittir (bk. FÜREKİ). 2. *Ma'ârifü'l-aḫyâr fi te'vîli'l-aḫbâr*. Fuat Sezgin'in İbn Fûrek'e ait olabileceğini söylediği (GAS, I, 609) bu kitabın ona aidiyeti imkânsızdır; zira eserde İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'ye (ö. 478/1085) ait olduğu bilinen *Medârikü'l-ukûl*'ün müellifinden söz edilmektedir. 3. *Muḥtaşaru Müşkili'l-âşâr*. Yine Fuat Sezgin tarafından İbn Fûrek'e nisbet edilen bu eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Reisülkütâb Mustafa Efendi, nr. 265) bulunduğu bildirilmektedir (GAS, I, 611). Ancak bu numarada kayıtlı olan eser *el-Muḥtaşar mine'l-muḥtaşar min Müşkili'l-âşâr*

adını taşımakta olup Cemâl el-Malatî'ye aittir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Fûrek, *Şerhu'l-Âlim ve'l-müte'allim*, Millet Ktp., Murad Molla, nr. 1827, tür.yer.; a.mlf., *Tefsîrû'l-Ḳur'ân*, Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 50, III, vr. 7^a, 31^a, 46^a, 58^a, 100^a, 117^b, 131^b, 132^b, 136^b, 142^a, 144^a, 155^a, 166^a, 167^b, 170^a, 175^a, 180^b, 181^a, 197^a, 214^a, 218^b; a.mlf., *Risâle fi'l-tevhîd*, Ârif Hikmet Ktp., nr. 47, vr. 1^a-6^b; a.mlf., *Müşkilü'l-ḥadis ve beyânüh* (nşr. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî), Halep 1402/1982, tür.yer.; a.mlf., *Te'vîlû müşkili'l-âşâr*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 227, vr. 6^b, 8^a; a.mlf., *el-İbâne 'an tûruku'l-kâşîdîn ve'l-keşf 'an menâhici's-sâlikîn ve't-teveffür ilâ 'ibâdeti rabbi'l-âlemîn*, TSMK, Hazine, nr. 308, vr. 1^b, 21^a, 28^a, 35^a; a.mlf., *Muḳaddime fi nûket mine'l-uşûl*, Beyrut 1342, s. 9; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-uşûli'l-ḥamse*, Kahire 1965, s. 533; Bağdâdî, *Uşûlü'd-dîn*, s. 114-115, 253, 310; a.mlf., *el-Farḳ* (Abdülhamîd), s. 364; İbn Hazm, *el-Faṣl* (Umeire), II, 303-304, 324, 351; IV, 5-6; V, 75, 79, 84, 85, 94, 141, 142; Beyhakî, *el-Esmâ' ve's-şifât*, s. 518; Fûrekî, *en-Nizâmî fi uşûli'd-dîn*, Süleymaniye Ktp., Aya-sofya, nr. 2378, vr. 22^a, 37^a, 43^b, 54^b, 86^b, 89^a, 108^b; Kuşeyrî, *er-Risâle*, I, 33, 34, 179, 253, 310, 325, 367, 390, 392, 393; II, 440, 442, 448, 467, 581, 624, 640, 661, 662, 666, 749; İsfarayînî, *et-Tebsîr* (Kevserî), s. 119-120; Neseffî, *Tebsîratü'l-edille* (Salamé), I, 132; II, 969; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Avâşim* (Hatîb), s. 98; a.mlf., *el-Emedü'l-aḳşâ*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 499, vr. 13^b, 65^b, 73^a, 74^b, 81^a, 84^a, 92^b; İbn Asâkir, *Tebyînü kezîbi'l-müfterî*, s. 232-233; Fahreddin er-Râzî, *Esâsü't-taḳdîs* (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Kahire 1406/1986, s. 81, 87; İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, Kahire, ts., VII, 9; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 206; IV, 272; İbn Teymiyye, *Mecmû'ü fetâvâ*, II, 262; V, 23, 379; VI, 189; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XVII, 214-216; Sübkî, *Ṭabaḳât*, IV, 127-136; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 646-647; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 240; Sa-fedî, *el-Vâfi*, II, 344; İbn Kutluboğa, *Tâcû't-terâcim*, s. 62; Süyûtî, *Şavnü'l-mantık ve'l-kelâm 'an fenni'l-mantık ve'l-kelâm*, Kahire 1970, s. 206, 245; *Keşfü'z-zunûn*, I, 439; II, 1106, 1641, 1960; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 182; *Hediiyetü'l-ârifîn*, II, 60; *İzhâhu'l-meknûn*, I, 475, 489; Zebîdî, *İthâfû's-sâde*, II, 5, 97, 118, 141, 143, 145; M. Zihni Efendi, *Kitâbü't-Terâcim*, İstanbul, ts., s. 110-111; Brockelmann, *GAL*, I, 176; Sezgin, *GAS*, I, 418, 609, 610-611; M. Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 388; a.mlf., "İbn Fûrak", *Eİ²* (İng.), III, 766-767; A. S. Tritton, *İslâm Kelâmı* (trc. Mehmed Dağ), Ankara 1983, s. 182; Ammar et-Tâlibî, *Ârâ'ü Ebî Bekr İbnî'l-Arabî*, Cezayir, ts. (eş-Şirketü'l-Vataniyye), s. 65; Ramazan Şeşen v.dğr., *Fihrisü mahtûâtî Mektebeti Köprülü*, İstanbul 1406/1986, I, 416; Yusuf Şevki Yavuz, *İslâm Akaidinin Üç Şahsiyeti*, İstanbul 1989, s. 73-120; a.mlf., "el-Âlim ve'l-müteallim", *DİA*, II, 462-463; M. Şerefeddin, "Kelâm Savaşları", *DİFM*, sy. 24 (1932), s. 28-31; Halim Sâbit Şibay, "Bâkilânî", *İA*, II, 253.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

İBN FUTAYS

(ابن فطيس)

Ebû'l-Mutarriḫ Abdurrahmân
b. Muhammed b. İsâ b. Futays
el-Kurtubî el-Endelüsî
(ö. 402/1012)

Hadis hâfızı ve tefsir âlimi.

348'de (960) Kurtuba'da (Cordoba) doğdu. Futays lakabıyla tanınan büyük dedesi Süleyman'a nisbetle İbn Futays diye anıldı. Bir süre Kurtuba'da öğrenim gördükten sonra bölgesinde kısa yolculuklar yaparak İbn Müferric, Ali b. Muhammed el-Antâkî ve Asîlî gibi âlimlerden istifade etti. Daha sonra Bağdat'a giderek Dârekutnî ve Ebû Bekir el-Ebherî'den hadis dinledi. Kayrevan'a dönüp İbn Ebû Zeyd ve Ahmed b. Nasr ed-Dâvûdî'nin derslerine katılarak öğrenimini sürdürdü ve icâzet aldı. Talebeleri arasında İbn Abdülber en-Nemerî başta olmak üzere kendisinden bütün duyduklarını nakletmesi için icâzet verdiği İbnü'l-Hazzâ, Zehrâvî, Ebû Bekir el-Havlânî, Ahmed b. Muhammed el-Meâfirî ve Hâtîm b. Muhammed el-Kurtubî sayılabilir.

İbn Futays cuma imam-hatipliği yanında 394'te (1004) Kurtuba kadılığına da tayin edilmiş, ancak bu görevi dokuz ay sürmüştür. Ayrıca Endülüs'te iktidarı elinde bulunduran Âmirîler ailesinden Abdülmelik el-Muzaffer zamanında (1002-1008) bir süre vezirlik yapmıştır. İbn Futays, Berberî ayaklanması sırasında Zilkade 402'de (Mayıs-Haziran 1012) vefat etti.

İyi bir hadis tenkitçisi olan İbn Futays'ın cerh ve ta'dîl yanında tefsir ve fıkıh sahasında da başarılı çalışmalar yaptığı belirtilmiş, rivayetlerini ezberinden okuduğu ve bunları kâtipleriyle birlikte camide hazır bulunanlara da yazdırdığı zikredilmiştir. Ayrıca devrinde Endülüs'ün en zengin kütüphanesine sahip olduğu, kitaplarını çok iyi koruyup ödünç dahi vermediği, görüp beğendiği her kitabı hemen satın aldığı veya kâtiplerine yazdırarak kütüphanesine kazandırdığı bilinen İbn Futays'ın kütüphanesi ölümünden sonra Kurtuba Camii'nde satışa çıkarılmış, bir yıl süren bu satıştan 40.000 dinar elde edilmiştir (İbn Beşkûvâl, I, 310).

İbn Futays, çeşitli konularda her birinin hacimli olduğu belirtilen (Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XVII, 211-212) pek çok eser kaleme almış olup bunlardan bazıları şun-